

Halász Péter

„MA MÁR NEM SZÉGYEN
BUKOVINAI SZÉKELYNEK LENNI”

– *Kóka Rozália*: Bukovina, Bukovina... Utam végén visszanezék¹ –

Kevés olyan magyar népcsoportot ismerünk, amelynek eredete nem a múlt ködös világába vész, hanem évre, óra, napra, szinte órára és percre tudhatjuk születésük időpontját. Ez pedig 1764. január 7-e hajnala, amikor – legalábbis Csíkban – 7 óra 30 perckor kel a nap. Ekkor dördültek el ugyanis azok az osztrák császári ágyúk, amik fölriasztották Madéfalva békésen alvó székely népét, s az ott gyülekezőket, akik az osztrák katonai vezetőkkel kívántak volna tárgyalni, hogy meggyőzzék őket régi, nagy királyainktól kapott kiváltságaikról, ami felmentette volna őket az erőszakos katonai sorozás alól. Ebben a hajnali vérfürdőben született meg az a székely-magyar népcsoport, melynek tagjai aztán Moldvába menekülve, onnan Bukovinába bujdosva, másfélszázados idegenség után Bácskába kerülve, majd a Dunántúlra szakadva, végül Tolnában, Baranyában, Bácskában, s egy részük főként Érden és környékén talált „végső” otthonra. Ebből a második menhelyükről *bukovinainak* nevezett székely népcsoportból származó székely édesapa és a Bácskában, Bajmokon született magyar édesanya házasságából született, nem sokkal a Délvidékről való menekülésük előtt, Kóka Rozália, az itt bemutatott könyv szerzője.

A székelyekben, amióta hatvan esztendeje megismerkedtem velük a Nyikó-, a Homoród- meg az Almás-patak mentén, mindig megragadott az a tulajdonságuk, hogy az alföldi, dunántúli parasztemberekhez képest figyelmesebben tartották számon családjuk, falujuk, népük történelmét, talán hogy naprakészen várják az alkalmas pillanatot, amikor kiállhatnak történelmi igazságaik mellett. Ciceró mondta – ha igaz –, hogy „amíg nem ismered a születésed előtt történt dolgokat, mindig gyerek vagy”. Nos, a székelyek az én szememben mindig felnőttek, legalábbis felnőttebbek voltak, mint a Kárpát-medence más magyar népcsoportjai. Ezt a történelmi felnőttiséget érzem Kóka

1 Fekete Sas Kiadó. Budapest, 2017.

Rozália könyvében is, aminek érzésem szerint fő erénye, hogy meggyőzően és művészién ötvözi egyéni életrajzát székely népe történelmének bemutatásával. Ön- és népéletrajz tehát ez a könyv, ha meg akarjuk határozni a műfaját.

Különös emberi adottság, ha valaki aprólékosan emlékezik kora gyermekségére. Ezt persze támogatni lehet a szűkebb vagy tágabb család közösségi emlékezetével, s ezt a lehetőséget Kóka Rozália igen jól kihasználja. Mert hát ez a természetes, a megtartó emlékezés. Ahogy az első- és másodlagos emlékek rögzítik a történeteket, amikből aztán összeáll a meseszerű, vagy éppen nagyon is valóságos elemekből álló őriző hagyomány. Vászoninges-gatyás aprócska öregemberek meséin nőtt fel a könyv szerzője, már gyermekkorában megtanulta, hogy a kiömlött tejet meg kell sózni a küldött béka rontása ellen, hallott az ártalmas szépasszonyokról, tudta milyen sors vár arra a leánygyermekre, akinek össze van nőve a szeme szőre, s nem a néprajzi szakirodalomban találkozott először a lüdercekkal és más tisztátalanokkal. De ezek kezdetben még mind afféle titokzatos dolgok voltak, akárcsak az a világ, amit a felnőttek úgy emlegettek, hogy ott edesebb ízű volt a málé, nagyobbak termettek a káposztafejek s a hagymák... Olyannyira, hogy a gyermek Kóka Rózsi eszébe egyre jobban belévette magát ez a felnőttek által emlegetett álomvilág: Bukovina, Bukovina... Ahonnan a szüleik 1940-ben visszaköltöztek Magyarországra, s ahová később, a bácskai menekülés és dunántúli hányattatás után ifjúkoruk emlékei és a megszépítő messzeség vonzotta őket. S ahol – mint utóbb kiderült – nem is voltak, nem is lehettek olyan boldogok, mint az 1950-es évek hazai balsorsában gondolták. De akkorra már megkeseredett számukra az első időkben még oly ígéretes magyar haza, a tejjel-mézzel folyó Bácska, ahonnan a háborúval visszatérő délszláv telepések elől mindenüket hátrahagyva kellett menekülniük a nemrég még teljes szívvel vágyott Belső-Magyarországra, a teljes bizonytalanságba. Ismét idegenek lettek, de itt már nem a románok bozgorozták őket, mint Bukovinában, nem is a dobrojevácok üldözték ki a házaikból, mint Bácskában, hanem a tolnai és a baranyai svábok бүдös csángózták le a háborúból menekült székelyeket. Leginkább talán a sváb tanítók kezei közé került székely gyermekek szenvedték meg ezeket a bábeli állapotokat. Szinte mindegyikük hosszú évekig, talán egész élete során

hordozta magában az elszabadult indulatok okozta lelki sérülések nyomait.

Kóka Rozália szülei még Bácskában kerültek össze, de neki a háborúról már csak a felnőttek elbeszélései nyomán lehettek emlékei. De azokból aztán volt bőven, úgyhogy még könyvét olvasva is olyan frissen tárulnak elének a hadseregek közé keveredett székely menekülők szenvedései. A „vánszorgó kocsik hosszú sora” – ahogy Tamás Menyhért megverselte –, az elszakadt kompkötéllel járó rémület soha el nem múló emléke, az újszülöttje számára feresztóvízért könyörgő székely család „benszülött magyaroktól” elszenvedett megaláztatásainak részletei. Olyannyira, hogy – mint a szerző írja –, „azok a megalázó verések, szidalmazások, piszkos csángózások odáig juttattak, hogy egyszercsak szégyellni kezdtem székely mivoltomat. (...) egyre inkább úgy gondoltam, székelynek lenni valami undorító, bűnös, szégyellni való állapot. El is határoztam: ha megnövök, nem leszek székely!”

Kóka Rozália számára 1955 volt a „fordulat éve”. A kitelepítések miatt talán indokoltan haragvó, a tanársághoz azonban méltatlan gyűlölködőket olyan frissen végzett fiatalok váltották fel, akik valóban megérdemelték a pedagógus nevet. Ettől kezdve többé-kevésbé sínre került az élete. Persze semmi sem ment akadálytalanul, érték csalódások ezután is, de egy sem volt olyan nyomasztó, mint amikor pusztán a székelységéért kellett viselnie a megaláztatásokat. Érdeemes megfigyelni, miként formálódott és növekedett a 13-14 esztendő *lejánka* egyénisége és öntudata. Az 1956-os forradalom után – emlékei szerint – megakadályozta családja nyugatra költözését, amire amúgy is „csak” a jobb élet reményében került volna sor. De megvívta Rózsika a maga harcát a szüleivel középiskolába kerüléséért és – önmagával – székelyes tájszólásának elhagyásáért is. Aztán idővel rátalált a szerencse is: a néprajzkutató Andrásfalvy Bertalan, a néptáncos Pesovár Ernő, később a főiskolán néprajzgyűjtő Várkonyi Imre személyében, akiktől megtudhatta, hogy milyen Bukovinából mentett kulturális örökség birtokában van. Akadt a tanárai között is néhány személyiségformáló egyéniség. Ő pedig egyre világosabban tudta, vagy legalábbis érezte a helyes irányt. Ez pedig, mint akkoriban számos, népét és népe kultúráját szolgálni akaró, elkötelezett emberé, a Néprajzi Múzeum által szervezett, önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomba vezetett. Bukovinai székely népmeséket, népdalokat kezdett gyűjteni, amikkel pályázatokon vett

részt és díjakat nyert, s innen aztán már nem is volt számára visszaút. Jeles néprajzkutatók – Morvay Péter, Diószegi Vilmos, Kerékgyártó Adrienne és mások – felismerték benne a népéből, népcsoportjából kiemelkedni akaró, szolgáló értelmiségi típusát, akinek óhatatlanul az lett a küldetése, hogy közvetítse a hagyományos értékeket a tudomány számára, s mivel ő még többlettel is szolgálhatott – a közművelődésnek és az előadóművészetnek.

A forradalom leverését követő második „tétesítés elől”, mint akkoriban oly sok földjét veszített falusi, a Kóka család is fölmenekült a főváros határában szinte észrevétlenül duzzadó „menhelyre”, Magyarország akkori „legnagyobb falujába”, Érdre, ahol akkor már több száz bukovinai székely család talált menedéket a kolhozosítás elől. Rózsika itt kapott pedagógusi állást, de nem volt szerencséje sem azzal, sem a házasságával – egyik helyen sem nézték jó szemmel néprajzos „bolondériáját”. De mert segítői is akadtak, belekezdett egy nagyon izgalmas, mondhatni archaikus népszokás emlékanyagának összegyűjtésébe. Ez pedig a Bukovinát megjárt székelyek emlékezetében, sőt az 1960-as években még a gyakorlatában is élő, úgynevezett *kibőjtölés* volt, aminek segítségével a sors csapásai ellen lázadó, de tehetetlen ember a fölsőbb hatalmak segítségét akarta kikényszeríteni. Persze nemcsak ebben a szűkebb népcsoportban volt ismeretes ez a népszokás. Ismert volt valaha a Székelyföld más tájain, valamint a moldvai magyaroknál is, de kétségtelen, hogy a bukovinai székelyek körében maradt meg a lelegevenebb formában, s itt volt gyűjthető leginkább. Bőjtöt fogadtak *segítő szándékkal*: gyógyulásért, távolra szakadtak szerencsés hazatéréséért, haláluk időpontjának megismeréséért, de bőjtöltek *ártó szándékkal* is, az ismert vagy ismeretlen vétkes megbüntetéséért: meglopás, károkozás, rágalmozás, bántalmazás, gyilkosság esetén, szerelmi csalódás alkalmával. A kibőjtölés rituális részletei hatalmas szokáskincset ölelnek fel, szerepet kapnak benne különböző imádságok, közösségi cselekedetek, átokformulák.

Bár pályamunkájának szakmai bírálója, Diószegi Vilmos a lehető legjobb véleményt írta és az *Ethnographiában* való „feltétlen közlésre” javasolta, a tanulmány a „hivatásos néprajzosok” lapjában soha sem jelent meg, csak később vált közkinccsé a szerző különböző könyveiben. Ez a téma lett aztán Kóka Rozália nagy szerelme. Ezzel és a lézpedi *halottlátó* ismeretanyagának összegyűjtésével és feldolgozásával aratta

legnagyobb sikereit az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomban, majd később, mikor beépítette előadóművészetébe. Könyvében így ír a jelenségről: *„A több száz oldalnyi kibőjtölési történet nemcsak néprajzi érdekesség volt számomra, amit megmentettem. (...) Sokkal nagyobb értéknek tartom, hogy ezek a vallomások száznál több ember lelkivilágába, intim szférájába nyújtottak betekintést számomra. Nincs a világon olyan mélyinterjú, amelyben ennél jobban kitárulkoznának az emberek. Mind-egyik elbeszélésben ott van egy-egy fájdalmasan megélt egyéni vagy közösségi tragédia.”*

A saját rokonságában végzett néprajzi gyűjtőmunkának nemcsak az a haszna, hogy könnyebben megnyílnak az emlékezők, de Kóka Rozália számára az is hozadékként jelentkezett, hogy megismerte, sőt felfedezte rokonságát, amely ugyancsak széleskörű volt. Együtt gyűjtve akárkihez mentünk, újabb és újabb források fakadtak, gazdagon bugyogtak belőlük a bukovinai emlékek, neki a kibőjtölésekről, nekem a gazdálkodásról, főleg a hagymatermesztésről és a *móduvázásról*. Aztán az oly sokszor legyalázott, nemrég még földönfutó bukovinai székelyek – az izményi együttes révén – 1977-ben elnyerték a *Röpülj páva...!* televíziós vetélkedő első helyezését, s ezt követően a bukovinai székelység már nem szégyen volt, hanem egyre inkább dicsőség! Ahogyan ő emelte sokat szenvedett székely népét a megismertség, majd az elismertség magaslataira, úgy ragadták őt magát a szellemi magaslatokra szeretett székelyei. De akadt Kóka Rozáliának komolyabb segítője és tanítómesstere is, mint például Domokos Pál Péter, akinek hatására érdeklődése kezdett megoszlani a bukovinai székelyek és a moldvai csángómagyarok között. És ez így is volt rendjén, hiszen 1920 után a bukovinai székelyek is megismerhették a moldvai magyarok keserves sorsát: anyanyelvű iskoláikat megszüntették, egyre inkább a szerveződő Vasgárda sovíniszta indulatainak lettek kitéve, s ebből csak 1940-ben sikerült elmenekülniük – a pokolnak egy másik bugyrába. Kóka Rozália úgy volt ezzel a két népcsoporttal, mint a száműzött Mikes Kelemen: *úgy megszerette már Moldvát, hogy el nem felejthette Bukovinát*, persze ezek nincsenek olyan messzire egymástól, mint Rodostó és Zágón. Volt is módja, hogy *egy szívvel* szolgálja a két népcsoport hagyományos műveltségét, akár a színpadon, akár a Kisdobos gyermeklap szerkesztőségében, akár a Baranya megyébe költözött székelyek és csángók közös sorsának tanulmányozásában, akár a Magyar Művelődési Intézet

közművelődési munkatársaként, vagy a Vass Lajos Népzenei Szövetség által szervezett Népzenei Versenyek szervezőjeként. És Kóka Rozália kezében égett a munka, ő maga pedig fürdött a népszerűségben, úszott a dicsőségben. Kétszer fordult meg Kanadában az odatelepedett bukovinai székelyek emlékei nyomában, négyszer járt az Egyesült Államokban előadókörúton; tájházat kezdeményezett a Bukovinából Csernakeresztúrra került székelyek számára, érdi székely népdalcsoportjával többször is megjárta az elhagyott bukovinai falvakat, rátalált és kiállításon mutatta be Bognóczky Géza, egykor Andrásfalván szolgált, utóbb Hidasra került református tiszteletes 1940-es hazatelepedésükkor készített kiváló minőségű fényképeit, s a rendszerváltás utáni esztendőben megkapta az Európa-díj a Népművészetért kitüntetését. Pontosabban *megkapták*, mert Kóka Rozália minden elismerést megosztott bukovinai székely közösségével, hiszen egymás nélkül egyikük sem jutott volna ilyen magas szintre a kulturális szolgálat terén. 2014-ben pedig, mikor tagjai sorába választotta a Magyar Művészeti Akadémia, nagy érdeklődés mellett tartott székfoglalója mi másról szólhatott volna, mint a bukovinai székelyek Madéfalvától napjainkig tartó történetéről. Talán csak Kodály Zoltán foglalkozott velük ilyen „akadémiai szinten” a tőlük gyűjtött népdalokat rendszerezve az MTA Dunára néző dolgozószobájában.

Könyve második részében népcsoportjának kiemelkedő tagjai vallanak életükről, megpróbáltatásairól, végső soron arról, hogy ki hogyan élte meg a bukovinai székely sorsot. Ezek a megható, felemelő, olykor vidámabb, de mindig tanulságos történetek a Táncház Alapítvány által kiadott, *folkMAGazin* című folyóiratban jelentek meg, s mint egy énekkarhoz az aláfestő zenei kíséret egészítik ki az első részt, ahol Kóka Rozália a maga életével érzékelteti székely népe sorsát. A megszólalók a szerző távolabbi vagy közelebbi rokonai, ismerősei, de valamennyien ugyanannak a sorsnak a részesei – szenvedői, vagy megdicsőültjei. S ha már énekkart említettem, hát itt érvényesül igazán a *több szólam* értékteremtő, egymás hatását erősítő szerepe. Mennyi kiváló egyéniséget termelt ki magából ez a sorsverte nép, pedig hát alig két tucat fért el közülük ebben a kötetben. De micsoda emberek, micsoda sorsok, micsoda sorsvállalások!

A könyv utolsó harminc oldala a *Dokumentumok a bukovinai székelyek életéből* címet viseli. Valójában nemcsak dokumentumokat talál itt az

olvasó, inkább szemelvényeket a bukovinai székelyek életével foglalkozó rendeletekből, újságcikkekből, könyvekből, levelekből. Véleményem szerint ez a fejezet már nem ad hozzá érdemleges anyagot az eddigiekhez, sem ismeretanyagát tekintve, sem pedig érzelmi ráhangoltságát. Nem mondom, hogy fölösleges, de a magam részéről szívesebben olvastam volna inkább többet Gáspár Simon Antal, Lőrincz Imre vagy Erdős Ágota néni visszaemlékezéseiből. Mert olyan gyönyörű és találó megfogalmazásokat, hogy „...*elkezdtem sírni, s a sírásból ének lett, s máskor az énekből sírás*” – egyetlen kormánybiztos, vagy belügyminiszter sem tudott megfogalmazni, nem is beszélve az újságírók közhelyeiről.

Végigolvasva a Kóka Rozália székelyei által elhagyott Bukovina iránt nosztalgiából táplálkozó – és azt táplálkozó – könyvet, eltűnődhetünk azon, hogy milyen titokzatos erők irányíthatják a sorsunkat, adhatnak tartalmat az életünknek. Kóka Rozália, akiről minden műveltségével, képességével és tehetségével együtt elmondhatjuk, hogy a szó legnemesebb értelmében *együgyű* asszony, hiszen változatos és sokrétű élete során mindig egyetlen, nagy egységet jelentő ügyet képviselt: népe kultúrájának megmaradását és közkinccsé tételét szolgáló erők és jelenségek megismerését és továbbadását.

Ritka kincseket olvashatunk tehát a könyv lapjain. Érvényes rá az a sokat emlegetett, de talán mégsem elcsépelet mondás: mindenkinek az élete „*kész regény*”. Csak éppen nem mindenki tudja így megírni! Mert Kóka Rozáliának megvolt a maga vezérfonala, ami oly jellemző, a bukovinai székely nép sorsára. Az újabb és újabb szétszórátást mindig követte *valaki* vagy *valami*, aki vagy ami összegyűjtötte őket. Egy esemény, mint a józseffalvi tűzvész, a volksbundista svábok kitelepítése, vagy egy jeles személyiség, mint Hadik András, Németh Kálmán, Bodor György... Kóka Rozália? Vagy valami más? Talán a *hagyomány*? Amire – a kismányoki Csillag Etelka szerint – lehet építeni! Ez az, amire a közülük való Tamás Menyhért gondolhatott, mikor leírta nemcsak róluk, de talán a világ valamennyi székelyéről, hogy

*Szórattunk ezerfelé...
de megmaradtunk,
És maradtunk ezután es,
valami mindig
összegyűjt münköt...*